

8

ધંધાકીય મૂડીનાં પ્રાપ્તિસ્થાનો (Sources of Business Finance)

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખશો ?

- 8.1 ધંધાકીય મૂડીનો ખ્યાલ
 - 8.1.1 ધંધાકીય મૂડીની જરૂરિયાત
 - 8.1.2 ધંધાકીય એકમમાં નાણાંનું મહત્ત્વ
- 8.2 માલિકીનાં ભંડોળો
 - 8.2.1 ઇક્વિટી શેર
 - 8.2.1.1 અર્થ
 - 8.2.1.2 લાક્ષણિકતાઓ
 - 8.2.1.3 પ્રકાર
 - (A) સામાન્ય ઇક્વિટી શેર
 - (B) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર
 - 8.2.2 પ્રેફરન્સ શેર
 - 8.2.2.1 અર્થ
 - 8.2.2.2 લાક્ષણિકતાઓ
 - 8.2.2.3 પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકાર
 - 8.2.3 ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત
 - 8.2.4 રાખી મૂકેલ કમાણી/નફાનું ધંધામાં પુનઃરોકાણ
 - 8.2.4.1 ફાયદા
 - 8.2.4.2 મર્યાદાઓ
- 8.3 ઉછીનાં ભંડોળો
 - 8.3.1 રિબેન્ચર
 - 8.3.1.1 લાક્ષણિકતાઓ
 - 8.3.1.2 પ્રકારો
 - (A) સલામતીવાળાં રિબેન્ચર
 - (B) રૂપાંતરણીય રિબેન્ચર
 - (C) બિનરૂપાંતરણીય રિબેન્ચર

- 8.3.2 બોન્ડ
- 8.3.3 જાહેર થાપણો
 - 8.3.3.1 ફાયદા
 - 8.3.3.2 મર્યાદાઓ
- 8.3.4 નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા લોન
 - 8.3.4.1 કાર્યો
- 8.3.5 વ્યાપારી બેન્કો
 - 8.3.5.1 લોન
 - 8.3.5.2 કેશ-ક્રેડિટ
 - 8.3.5.3 ઓવરડ્રાફ્ટ
- 8.3.6 વેપારીશાખ
- 8.3.7 આંતરકંપની થાપણો
- 8.3.8 માલિકીનાં ભંડોળ અને ઉછીનાં ભંડોળ વચ્ચેનો તફાવત

પ્રસ્તાવના

ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ દરમિયાન વિજ્ઞાન અને તકનિકી ક્ષેત્રે અનેક શોધો થઈ. ઉત્પાદનક્ષેત્રે યાંત્રિકીકરણ અમલમાં આવ્યું જેના કારણે એકમનું કદ વધ્યું. દરેક કાર્ય માટે અલગ-અલગ નિષ્ણાતોની જરૂરિયાત ઉદ્ભવી. તેના કારણે એકમમાં વિશિષ્ટીકરણ જરૂરી બન્યું અને વિપુલ પ્રમાણમાં ઉત્પાદન થવા લાગ્યું. આ માટે એકમમાં મોટા પ્રમાણમાં મૂડીરોકાણ અનિવાર્ય બન્યું. કોઈ એક વ્યક્તિ કે જૂથ દ્વારા મૂડીરોકાણ કરવાનું અને જોખમ લેવાનું અશક્ય બન્યું. પરિણામે ધંધાકીય વ્યવસ્થાનું કંપની સ્વરૂપ અસ્તિત્વમાં આવ્યું. સાથે-સાથે નાણાંનાં વિવિધ પ્રાપ્તિસ્થાનો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં.

8.1 ધંધાકીય મૂડીનો ખ્યાલ

નામાની દૃષ્ટિએ મૂડી શબ્દ મર્યાદિત અર્થમાં વપરાય છે. જેમાં મૂડી એટલે ધંધાના માલિકોએ ધંધામાં રોકેલ રોકડ, માલ કે મિલકતને મૂડી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, પરંતુ વાણિજ્યમાં મૂડી શબ્દ વ્યાપક અર્થમાં વપરાય છે. ધંધાના માલિકે ધંધામાં

પોતે રોકેલી રકમ ઉપરાંત વિવિધ પ્રાપ્તિસ્થાનોમાંથી ઉછીની લીધેલી રકમનો પણ મૂડીમાં સમાવેશ થાય છે. આમ, વ્યાપક અર્થમાં “મૂડી એટલે ધંધાની નાણાકીય જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે ઊભું કરવામાં આવેલું ભંડોળ.”

8.1.1 ધંધાકીય મૂડીની જરૂરિયાત : ધંધાકીય એકમની દરેક પ્રવૃત્તિઓને અસરકારક રીતે પાર પાડવા માટે મૂડી અત્યંત જરૂરી છે.

(1) **ધંધાની સ્થાપના માટે :** ધંધાકીય એકમની સ્થાપના માટે કરવા પડતા વિવિધ ખર્ચાઓ જેમાં એકમની પ્રાથમિક અને ઘનિષ્ટ તપાસ માટે અને નોંધણીનું પ્રમાણપત્ર જેવા દસ્તાવેજો તૈયાર કરવા માટે, કાયદાકીય નિષ્ણાતોની ફી, નોંધણી-ફી વગેરે ખર્ચાને પહોંચી વળવા માટે મૂડીની જરૂર પડે છે.

(2) **સ્થિર મિલકતોની ખરીદી માટે :** ધંધાકીય એકમમાં લાંબા સમયગાળા માટે જે મિલકતોમાં રોકાણ કરવામાં આવે છે, તેને સ્થિર મિલકતો કહે છે. આવી મિલકતોમાં વારંવાર ફેરફાર શક્ય બનતો નથી. સ્થિર મિલકતો જેવી કે, જમીન, મકાન, યંત્રો, વાહનો વગેરે માટે મોટા પ્રમાણમાં લાંબા ગાળાની મૂડીની જરૂર પડે છે.

(3) **ચાલુ મિલકતો માટે :** રોજબરોજની પ્રવૃત્તિ સરળતાથી ચાલે તે માટે ધંધામાં કાર્યશીલ મૂડી જરૂરી છે. જેવી કે, કાચો માલ ખરીદવા, વેતન-મજૂરી ચૂકવવા, વેપારને સહાયક સેવાઓ પેટે ચુકવણી માટે તથા તૈયાર માલના સ્ટોકમાં રોકાણ વગેરે માટે કાર્યશીલ મૂડીની જરૂર પડે છે.

(4) **ધંધાના આધુનિકીકરણ અને વિસ્તરણ માટે :** નવી શોધખોળો થવાના કારણે ધંધાકીય એકમમાં આધુનિકીકરણ, વિસ્તરણ અને ઉત્પાદનની નવી ટેકનોલોજી અપનાવવા માટે મોટા પ્રમાણમાં મૂડીની જરૂર પડે છે.

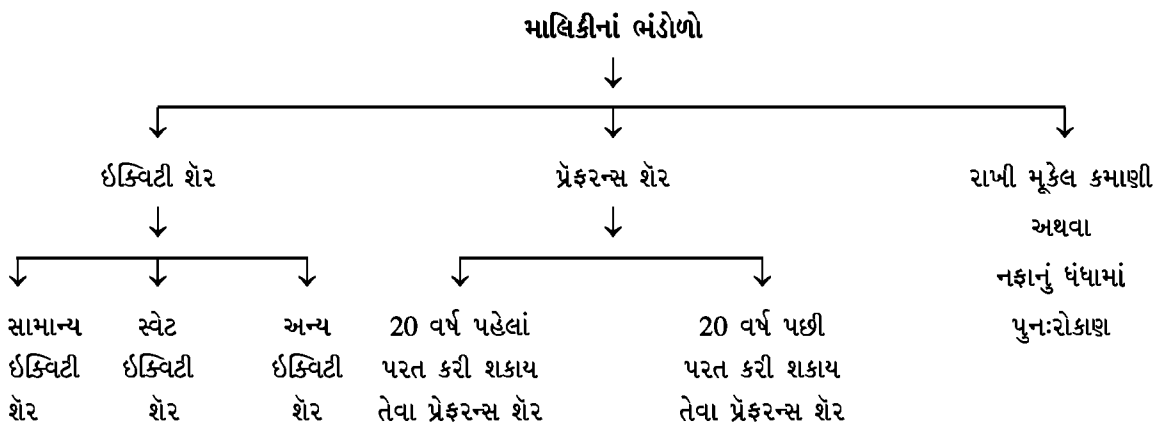
(5) **આકસ્મિક જરૂરિયાત માટે :** ધંધાકીય એકમને ઘણાં બધાં આંતરિક કે બાહ્ય પરિબળો અસર કરતાં હોય છે. જેનાં કારણે મૂડીની આકસ્મિક જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે. જેવાં કે કર્મચારીઓની હડતાળ, સરકારી નીતિમાં અણધાર્યા ફેરફાર, વેપાર ચક્ર, કુદરતી આપત્તિઓ વગેરે પરિબળોનો સામનો કરવા આકસ્મિક મૂડીની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે.

8.1.2 ધંધાકીય એકમમાં નાણાંનું મહત્વ :

નાણું એ એવી ધરી છે કે જેની આસપાસ બધી જ આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ ઘૂમ્યા કરે છે. ધંધાકીય મૂડીને માનવશરીરના રક્ત સાથે સરખાવી શકાય. માનવશરીરમાં રક્તનું જેટલું મહત્વ છે, તેટલું મહત્વ ધંધાકીય એકમમાં મૂડીનું છે. ધંધાકીય એકમની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ સમયસર ચલાવવા માટે યોગ્ય નાણાકીય વ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે. મૂડી વિના ધંધાકીય એકમના વ્યવહારો શક્ય નથી. નાણાંનો જથ્થો મર્યાદિત છે અને તેના વૈકલ્પિક ઉપયોગો અનેક છે. માટે નાણાંનો સમજ-વિચારી કાર્યક્ષમ અને મહત્તમ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ધંધામાં નાણાંની અછતને કારણે ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. જેમકે, લેણદારોને ચુકવણીમાં વિલંબ થવાથી ધંધાકીય એકમની શાખ જોખમાય છે. ક્યારેક નફાકારક રોકાણની ઉજજવળ તકો જતી કરવી પડે, રોકડ વટાવનો લાભ જતો કરવો પડે, કાચા માલની સમયસર ખરીદી ના કરી શકાય વગેરે માટે પૂરતા પ્રમાણમાં મૂડી હોવી અત્યંત જરૂરી છે.

8.2 માલિકીનાં ભંડોળો (Owner's Funds)

8.2.1 ઇક્વિટી શેર :

8.2.1.1 અર્થ : જે શેરને રિવિડન્ડ મેળવવાનો તથા મૂડી પરત મેળવવાનો હક સૌથી છેલ્લે મળતો હોય તેને ઇક્વિટી શેર કહે છે.

8.2.1.2 લાભાધિકતાઓ :

(1) **સાચા માલિકો :** આ પ્રકારના શેરહોલ્ડરો કંપનીના સાચા માલિકો કે વફાદાર સાથી કહેવાય છે. કારણ કે તેઓ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો કરતાં વધુ જોખમ ઉઠાવે છે.

(2) **મતાધિકાર :** સામાન્ય ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને સભામાં શેરદીક મત આપવાનો અધિકાર છે.

(3) **રિવિડન્ડ :** આ પ્રકારના શેરહોલ્ડરોને મળતા રિવિડન્ડ અને રિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે.

(4) **નફા સાથે સંબંધ :** આ પ્રકારના શેરહોલ્ડરોને મળતું રિવિડન્ડ નફા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નફાની વધઘટ સાથે રિવિડન્ડના દરમાં વધઘટ થાય છે.

(5) **સામાન્ય સભા :** કંપનીની સામાન્ય સભામાં હાજર રહેવાનો, મતદાન કરવાનો તથા સંચાલકોને ચૂંટવાનો અધિકાર આ શેરહોલ્ડરોને મળે છે.

(6) **મૂડી પરત :** સામાન્ય રીતે આ શેરમૂડી કંપનીના અસ્તિત્વ દરમિયાન પરત કરવામાં આવતી નથી.

(7) **વિસર્જન :** કંપનીના વિસર્જન વખતે પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને મૂડી પરત કર્યા બાદ જો રકમ વધે તો આ શેરહોલ્ડરોને મૂડી પરત કરવામાં આવે છે.

(8) **લાયકાતના શેર :** કંપનીના ચૂંટાયેલા સંચાલક બનવા માટે જો આવેદનપત્રમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય અને સંચાલકોએ સંમતિ આપી હોય તો આ શેરને લાયકાતના શેર તરીકે ગણવામાં આવે છે.

(9) **મૂડીલાભ :** આ શેરહોલ્ડરોને જુદા-જુદા પ્રકારના લાભ મળે છે. હકના શેર, બોનસ શેર, શેરનો બજારભાવ વધતાં થતો લાભ વગેરે મૂડીલાભ કહેવાય છે.

(10) **શેરની નોંધણી :** માન્ય શેરબજારમાં આ પ્રકારના શેરની નોંધણી કરવામાં આવી હોય છે. જેથી આ પ્રકારના શેરનું ખરીદ-વેચાણ બજારભાવે મુક્ત રીતે કરી શકાય છે.

8.2.1.3 ઇક્વિટી શેરના પ્રકાર :

(1) **સામાન્ય ઇક્વિટી શેર :** આ શેર કંપની માટે ખૂબ જ અગત્યના છે. શેરમૂડી મેળવતી દરેક કંપનીએ ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત છે. આ શેર ખરીદનાર શેરહોલ્ડરો જ કંપનીના સાચા માલિકો છે. આ શેરહોલ્ડરો જ કંપનીના ધંધાનું સાચું જોખમ ઉઠાવે છે કારણ કે આ શેર પર રિવિડન્ડ મળવાનું અને મળે તો રિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે. ઉપરાંત કંપની ફડચામાં જાય કે વિસર્જન કરવામાં આવે ત્યારે મિલકતોના વેચાણથી ઊપજેલ રકમમાંથી દેવાની ચુકવણી કર્યા બાદ તેઓને સૌથી છેલ્લે મૂડી પરત મળે છે. પ્રવર્તકો (Promoters) ટૂંકા ગાળાની, મધ્યમ ગાળાની અને લાંબા ગાળાની મૂડીની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખી પોતાની મૂડી ઊભી કરવા આ શેર બહાર પાડે છે. કંપની મોટા પાયા પર મૂડી મેળવવા માટે તેની મૂડીને નાના-નાના હિસ્સામાં વહેંચી નાખે છે. આ દરેક હિસ્સાને શેર કહે છે. આ શેર ખરીદનારને શેરહોલ્ડર કહેવાય.

(2) **સ્વેટ ઇક્વિટી શેર (Sweat Equity Share) :** કંપની તેના સંચાલકો અને કંપનીમાં કામ કરતી વિશિષ્ટ જ્ઞાન ધરાવતી વ્યક્તિઓને તથા કર્મચારીઓને વટાવથી અથવા રોકડ સિવાયના અવેજથી જે શેર ફાળવે છે, તેને સ્વેટ ઇક્વિટી શેર કહે છે.

(3) **અન્ય ઇક્વિટી શેર :** અન્ય ઇક્વિટી શેર બે પ્રકારના હોય છે :

(i) મતાધિકાર સાથેના ઇક્વિટી શેર.

(ii) રિવિડન્ડના સંબંધમાં જુદા-જુદા અધિકારો સાથે મતાધિકાર ધરાવતા ઇક્વિટી શેર.

8.2.2 પ્રેફરન્સ શેર :

8.2.2.1 અર્થ : જે શેર પર કંપનીના નફામાંથી ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક હોય તેમજ જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક હોય તેને પ્રેફરન્સ શેર અથવા પસંદગીના શેર કહે છે.

8.2.2.2 લાક્ષણિકતાઓ :

- (1) ડિવિડન્ડ : પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને નિશ્ચિત દરે ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક હોય છે.
- (2) મતાધિકાર : પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને માત્ર તેમનાં હિત સાથે સંકળાયેલી બાબતોમાં જ મત આપવાનો અધિકાર હોય છે.
- (3) પસંદગી : સ્થિર, નિશ્ચિત આવક અને મૂડીની સલામતી ઇચ્છતા રોકાણકારો આ પ્રકારના શેર ખરીદવાનું પસંદ કરે છે.
- (4) બજારભાવ : આ શેરની કિંમત પ્રમાણમાં સ્થિર રહે છે. જ્યારે વ્યાજના દરના માળખામાં ફેરફાર થાય ત્યારે જ તેની બજારકિંમતમાં ફેરફાર થાય છે.
- (5) જોખમનું પ્રમાણ : આ પ્રકારના શેરમાં ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો કરતાં મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક હોવાથી જોખમનું પ્રમાણ ઓછું છે.
- (6) મૂડી પરત : જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે બધી જ જવાબદારીઓની ચુકવણી કર્યા બાદ ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો કરતાં પહેલા મૂડી પરત મેળવવાનો અધિકાર હોય છે.

8.2.2.3 પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકાર :

- (1) 20 વર્ષ પહેલાં પરત કરી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેર.
- (2) 20 વર્ષ પછી પરત કરી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેર.

8.2.3 ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત :

અનુક્રમ નંબર	તફાવતના મુદ્દા	ઇક્વિટી શેર	પ્રેફરન્સ શેર
(1)	ફરજિયાત	દરેક કંપનીએ આ પ્રકારના શેર ફરજિયાત બહાર પાડવા પડે છે.	દરેક કંપની માટે આ પ્રકારના શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત નથી.
(2)	ડિવિડન્ડનો દર	ડિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે.	ડિવિડન્ડનો દર નિશ્ચિત હોય છે.
(3)	અધિકાર	કંપનીની સભામાં હાજર રહેવાનો, મત આપવાનો તથા સંચાલકોને ચૂંટવાનો અધિકાર હોય છે.	ફક્ત તેમનાં હિત સાથે સંકળાયેલી બાબતોમાં મત આપવાનો અધિકાર હોય છે.
(4)	જોખમ	જોખમનું પ્રમાણ વધુ હોય છે.	જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે.
(5)	રોકાણકારો	જોખમ લેવા અને શેરમાં સટ્ટો કરવા ઇચ્છતા રોકાણકારો આ શેર વધુ પસંદ કરે છે.	નિશ્ચિત આવક અને મૂડીની સલામતી ઇચ્છતા રોકાણકારો આ શેર વધુ પસંદ કરે છે.
(6)	બજારભાવ	આ શેરના બજારભાવ વધઘટ થાય છે.	આ શેરની કિંમત પ્રમાણમાં સ્થિર રહે છે. બજારકિંમતમાં વધઘટ થતી નથી.
(7)	મૂડીમાં વૃદ્ધિ	આ પ્રકારના શેરમાં હકના શેર, બોનસ શેરને કારણે મૂડીમાં વૃદ્ધિ થાય છે.	મૂડીમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

8.2.4 રાખી મૂકેલ કમાણી (Retained Earning) અથવા નફાનું ધંધામાં પુનઃરોકાણ (Ploughing back of Profit) :

અર્થ : કંપની પોતાના સમૃદ્ધિના સમયમાં વધુ નફો કમાય ત્યારે બધો જ નફો રિવિડન્ડ સ્વરૂપે વહેંચવાને બદલે આ નફાનો અમુક ભાગ અનામત સ્વરૂપે ધંધામાં રાખે છે. ધંધાની ભવિષ્યમાં ઊભી થતી જવાબદારીઓ અદા કરવા આ રાખી મૂકેલ કમાણીનું ધંધામાં પુનઃરોકાણ કરવામાં આવે છે, તેને નફાનું પુનઃરોકાણ કહે છે.

8.2.4.1 ફાયદા :

(1) મંદીના સમયમાં ઉપયોગી : બજારમાં થતા નકારાત્મક ફેરફારો તેમજ મંદીના સમયમાં આવી પડેલ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવા માટે આ પ્રાપ્તિસ્થાન ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

(2) ભાવિ યોજનાઓના અમલ માટે ઉપયોગી : ધંધાકીય એકમના વિકાસ, વિસ્તરણ અને આધુનિકીકરણ જેવી ભાવિ યોજનાઓનો અમલ કરવા અને મૂડી મેળવવા બાદ્ય પ્રાપ્તિસ્થાનો પર આધાર રાખવો પડતો નથી.

(3) નવી મિલકતો ખરીદવા માટે ઉપયોગી : મિલકતોના અંદાજિત આયુષ્યના અંતે નવી મિલકતોની ખરીદી કરવા રાખી મૂકેલ કમાણીનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

(4) સ્થિર રિવિડન્ડનીતિ : કંપની કેટલીક વાર સ્થિર રિવિડન્ડનીતિ અપનાવે ત્યારે રાખી મૂકેલ કમાણી ઉપયોગી નીવડે છે.

(5) બોજ મુક્ત મિલકતો : રાખી મૂકેલ કમાણી માલિકીનું ભંડોળ હોવાથી મિલકતો પર કોઈ બોજો ઊભો કરવો પડતો નથી.

(6) ઉછીની મૂડી પરત કરી શકાય : રાખી મૂકેલ કમાણી ઉછીની લીધેલ મૂડી પરત કરવા ઉપયોગી છે.

(7) મૂડી પડતરમાં ઘટાડો : રાખી મૂકેલ કમાણીને કારણે ધંધાકીય એકમે મૂડી મેળવવા બાદ્ય પ્રાપ્તિસ્થાનો પર આધાર રાખવો પડતો નથી કે મૂડી મેળવવા ખર્ચ કરવો પડતો નથી. તેથી મૂડી પડતરમાં ઘટાડો થાય છે.

(8) માલિકીનું ભંડોળ : નફાનું પુનઃરોકાણ એ માલિકીનું ભંડોળ હોવાને કારણે વ્યાજ ચૂકવવું પડતું નથી.

8.2.4.2 મર્યાદાઓ :

(1) ઈજારશાહીને પ્રોત્સાહન : વધુ પડતું નફાનું પુનઃરોકાણ ઈજારશાહીને પોષે છે.

(2) સદ્વાખોરીને ઉત્તેજન : ઘણી વાર ધંધાના સંચાલકો ઓછું રિવિડન્ડ ચૂકવી વધારાનો નફો અનામત ભંડોળ ખાતે લઈ જાય છે. તેથી શેરના બજારભાવ ઘટે છે. આ સમયે સંચાલકો શેર ખરીદી લે છે અને ભવિષ્યમાં ઊંચું રિવિડન્ડ જાહેર કરી શેરનો બજારભાવ વધે ત્યારે ઊંચા ભાવે શેર વેચી અંગત લાભ મેળવે છે.

(3) આર્થિક રીતે નબળી અને નવી કંપનીઓ માટે મુશ્કેલ : આર્થિક રીતે નબળી તથા નવી સ્થપાતી કંપનીઓ માટે નફાનું પુનઃરોકાણ શક્ય નથી.

(4) નાના રોકાણકારોને લાભ નહિ : નાના રોકાણકારો ઊંચા રિવિડન્ડની અપેક્ષાએ ધંધાકીય એકમમાં રોકાણ કરતા હોય છે; પરંતુ સંચાલકો જરૂર કરતાં વધુ નફાનું પુનઃરોકાણ કરતા હોવાથી નાના રોકાણકારોને પૂરતું રિવિડન્ડ મળતું નથી.

8.3 ઉછીનાં ભંડોળો

8.3.1 રિબેન્ચર : કંપનીને વધારાની મૂડીની જરૂરિયાત ઊભી થાય તો તે ઉછીની મૂડી મેળવવા માટે રિબેન્ચર બહાર પાડે છે. એટલે કે રિબેન્ચર એ કંપનીનું દેવું છે. રિબેન્ચર ખરીદનાર રિબેન્ચર હોલ્ડરો કંપનીના લેણદારો છે. રિબેન્ચર હોલ્ડરોને અગાઉથી નક્કી કરેલ દરે અને નિશ્ચિત સમયે વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે અને નક્કી કરેલ મુદતના અંતે નાણાં પરત કરવામાં આવે છે અથવા શરતો અનુસાર શેરમાં રૂપાંતર થાય છે. કંપનીની લાંબા ગાળાની અને મધ્યમ ગાળાની નાણાંની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે આ મહત્વનું પ્રાપ્તિસ્થાન છે. રિબેન્ચર જ્યારે બહાર પાડવામાં આવે છે ત્યારે રિબેન્ચર હોલ્ડરોનાં હિતોનું રક્ષણ કરવા ટ્રસ્ટીઓની નિમણૂક કરવામાં આવે છે. જે રિબેન્ચર હોલ્ડરોનાં હિતનું રક્ષણ ટ્રસ્ટ ડીડ અનુસાર કરે છે.

8.3.1.1 લાક્ષણિકતાઓ :

- (1) કંપનીના લેણદારો : ડિબેન્ચર એ કંપનીનું દેવું હોવાથી ડિબેન્ચર હોલ્ડરો કંપનીના લેણદારો છે.
- (2) નિશ્ચિત દરે વ્યાજ : ડિબેન્ચર હોલ્ડરોને અગાઉથી નક્કી કરેલ દરે અને સમયે વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે.
- (3) મિલકત પર બોજ : ડિબેન્ચર હોલ્ડરોનાં નાણાંની સલામતી માટે કંપનીની મિલકતો પર તરતો બોજ ઊભો કરવામાં આવે છે. એટલે કે કંપની આ મિલકતોનો ઉપયોગ કરી શકે છે.
- (4) જરૂરિયાત : લાંબા ગાળા તેમજ મધ્યમ ગાળાની નાણાંની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે ઉપયોગી સાધન છે.
- (5) શેરબજારમાં નોંધણી : જે ડિબેન્ચરની શેરબજારમાં નોંધણી કરેલ હોય તેનું ખરીદ-વેચાણ થઈ શકે છે.
- (6) નાણાં પરત : ડિબેન્ચરનાં નાણાં નક્કી કરેલ મુદતના અંતે કુલ રકમ એક સાથે અથવા કરાર મુજબ હપતા દ્વારા પરત કરી શકાય છે.
- (7) ચુકવણીમાં પ્રથમ પસંદગી : ડિબેન્ચર એ કંપનીનું દેવું હોવાથી કંપનીના વિસર્જન સમયે ત્રાહિત દેવાની સાથે ચુકવણી કરવામાં આવે છે.

8.3.1.2 ડિબેન્ચરના પ્રકારો (Types of Debentures) :

(A) સલામતીવાળાં ડિબેન્ચર (તારણવાળા) (Secured Debentures) (B) રૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર (Convertible Debentures) (C) બિનરૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર (Non-Convertible Debentures)

(A) સલામતીવાળાં ડિબેન્ચર : જે ડિબેન્ચરની કુલ રકમ સામે કંપનીએ પોતાની કેટલીક મિલકતો ગીરો મૂકી હોય તેવા ડિબેન્ચરને તારણવાળાં કે સલામતીવાળાં ડિબેન્ચર કહે છે. ગીરો મૂકેલ આ મિલકતોનો ઉપયોગ કંપની કરી શકે છે. એટલે કે તેના પર તરતો બોજ ઊભો કરવામાં આવે છે.

(B) રૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર : જે ડિબેન્ચરનું નિશ્ચિત સમયે શરતોને આધીન શેરમાં સંપૂર્ણ રૂપાંતર અથવા અંશતઃ રૂપાંતર થઈ શકે છે. તેને રૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર કહે છે. જો કંપનીએ નિયમનપત્રમાં જોગવાઈ કરી હોય તો આવા ડિબેન્ચરને નિશ્ચિત સમય બાદ ચોક્કસ કિંમતે ડિબેન્ચરના બદલામાં નક્કી કરેલ શેર આપવામાં આવે છે.

(C) બિનરૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર : આવા ડિબેન્ચરનું ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવતું નથી અને તેઓને નિશ્ચિત સમયે અને શરતોએ ડિબેન્ચરનાં નાણાં પરત કરવામાં આવે છે.

8.3.2 બોન્ડ : બોન્ડ એ કંપનીની લાંબા ગાળાની નાણાકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માટેનું મહત્વનું પ્રાપ્તિસ્થાન છે. બોન્ડ એ કંપની માટે ઉછીની મૂડી છે. કંપનીનું દેવું છે અને બોન્ડ હોલ્ડરો એ કંપનીના લેણદારો છે. તેઓને નિશ્ચિત દરે અને સમયે વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે.

બોન્ડની મૂળ કિંમત સામાન્ય રીતે ડિબેન્ચર કરતાં વધુ હોય છે. તે મોટે ભાગે સરકાર, મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન તથા કંપની દ્વારા બહાર પાડવામાં આવે છે. બોન્ડ જે નામથી બહાર પાડવામાં આવ્યા હોય તે નામથી ઓળખવામાં આવે છે. દા.ત., સરદાર સરોવર બોન્ડ.

બોન્ડ ચોક્કસ મુદત માટેના હોય છે. સરકાર કે કંપનીઓને મોટી યોજનાઓ હાથ ધરવી હોય ત્યારે મોટી રકમની લાંબા ગાળાની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે બોન્ડ વધુ અનુકૂળ હોય છે.

8.3.3 જાહેર થાપણો (Public Deposits) : કંપની પોતાની ટૂંકા ગાળાની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે જાહેર જનતા પાસેથી થાપણો સ્વીકારે છે. તેને જાહેર થાપણો કહેવાય છે. આ કંપની માટે ઉછીની મૂડી તેમજ દેવું છે અને થાપણમાં નાણાં રોકનાર રોકાણકારો એ કંપનીના લેણદારો છે. તેની મુદત છ માસથી લઈને છત્રીસ માસ સુધીની હોઈ શકે છે. થાપણદારોને કંપની ચોક્કસ દરે વ્યાજ ચૂકવે છે. જે માસિક, ત્રિમાસિક, અર્ધવાર્ષિક કે વાર્ષિક પણ હોઈ શકે છે અથવા પાકતી મુદતે મુદલ તથા વ્યાજ એક સાથે પણ ચૂકવવામાં આવે છે. કંપનીધારા 2013ની જોગવાઈ મુજબ બેન્કિંગ અને નોન બેન્કિંગ ફાઇનાન્સ કંપની સિવાય જાહેર થાપણો જાહેર જનતા પાસેથી સ્વીકારી શકતી નથી.

8.3.3.1 ફાયદા :

- (1) નાણાં મેળવવા સરળ : પ્રતિષ્ઠિત અને નફો કરતી કંપનીઓને સરળતાથી નાણાં મળી રહે છે.
- (2) નાણાં મેળવવાનો ઓછો ખર્ચ : નાણાંની પ્રાપ્તિનાં અન્ય સાધનો કરતાં જાહેર થાપણો દ્વારા નાણાં ઓછા ખર્ચે અને ઓછા સમયમાં મેળવી શકાય છે.
- (3) મિલકતો બોજમુક્ત : જાહેર થાપણો દ્વારા નાણાં મેળવતી વખતે કંપનીએ મિલકતો ગીરો મૂકવી પડતી નથી, તેથી ભવિષ્યમાં આ મિલકતો ગીરો મૂકી વધુ ઉછીની મૂડી મેળવી શકાય છે.
- (4) વ્યાજ એ ખર્ચ છે : જાહેર થાપણો પર ચૂકવવું પડતું વ્યાજ એ કંપની માટે ખર્ચ છે, તેથી આવકવેરામાં ખર્ચ તરીકે બાદ મળે છે. તેથી કંપનીએ કરવેરો ઓછો ભરવો પડે છે.
- (5) કાર્યશીલ મૂડી તરીકે ઉપયોગ : કંપની પોતાની ટૂંકા ગાળાની નાણાકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માટે જાહેર થાપણો દ્વારા નાણાં મેળવી કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત સંતોષી શકે છે.

8.3.3.2 મર્યાદાઓ :

- (1) અનિશ્ચિતતા : જાહેર થાપણો દ્વારા નાણાં મેળવવામાં અનિશ્ચિતતા રહેલી છે. કારણ કે રોકાણકારોના પ્રતિભાવ અગાઉથી જાણી શકાતા નથી.
- (2) રોકાણકારોને જોખમ : જાહેર થાપણો બિનસલામત દેવાં ગણાય છે. તેથી નાણાં રોકનાર માટે જોખમનું તત્વ રહે છે.
- (3) સુખના સમયના સાથી : જાહેર થાપણો એ કંપની માટે સાનુકૂળ અને સુખના સમયના સાથી જેવી છે. કારણ કે જ્યારે કંપનીની આર્થિક પરિસ્થિતિ બગડે કે કંપની વિશે બજારમાં ખોટી અફવા ફેલાય ત્યારે રોકાણકારો પોતાની થાપણો પાકતી મુદત પહેલાં પરત મેળવવા ધસારો કરે છે અને થાપણો ઉપાડી લે છે. આવા સંજોગો કંપનીની મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરે છે. માટે જાહેર થાપણોને સુખના સમયના સાથી કહે છે.
- (4) નવી અને નબળી કંપનીઓ માટે મુશ્કેલ : નવી અને આર્થિક રીતે નબળી કંપનીઓમાં રોકાણકારોને શરૂઆતમાં વિશ્વાસ હોતો નથી માટે રોકાણકારો આવી કંપનીમાં થાપણો મૂકી જોખમ ઉઠાવવા તૈયાર થતા નથી.

8.3.4 નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા લોન (Loan from Financial Institutions) : વિજ્ઞાન અને તકનિકી ક્ષેત્રે પરિવર્તનો થવાથી ઉદ્યોગ-ધંધાનો વિકાસ વધ્યો, તેથી તેમની લાંબા ગાળાની મૂડીની જરૂરિયાત પણ વધી. વૈયક્તિક રોકાણકારો અને વ્યાપારી બેન્કો આ જરૂરિયાત પૂરી પાડી શકે નહિ. તેથી લાંબા ગાળાની મૂડીની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા દેશમાં વિશિષ્ટ નાણાકીય સંસ્થાઓની જરૂરિયાત ઉદ્ભવી.

ભારતમાં આઝાદી પછી પંચવર્ષીય યોજનાઓ શરૂ થતાં ઔદ્યોગિક વિકાસ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. જાહેરક્ષેત્રે તથા ખાનગીક્ષેત્રે ઊભા થતા ઉદ્યોગોને લાંબા ગાળાની મૂડી મળે તે હેતુથી ભારત સરકાર દ્વારા નાણાકીય સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી. સાથે-સાથે નાના અને મધ્યમ કદના એકમોને નાણાકીય સહાય મળે તે ઉદ્દેશથી રાજ્ય નાણાં નિગમોની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી.

લાંબા ગાળાની ઉછીની મૂડી પૂરી પાડનાર કેટલીક મુખ્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ નીચે મુજબ છે :

- (1) ભારતીય ઔદ્યોગિક નાણાં નિગમ (IFCI - Industrial Finance Corporation of India)
- (2) ભારતીય ઔદ્યોગિક વિકાસ બેન્ક (IDBI - Industrial Development Bank of India)
- (3) ભારતીય ઔદ્યોગિક શાખ અને રોકાણ નિગમ (ICICI - Industrial Credit and Investment Corporation of India)
- (4) ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ (GSFC - Gujarat State Finance Corporation)
- (5) ગુજરાત ઔદ્યોગિક રોકાણ નિગમ (GIIC - Gujarat Industrial Investment Corporation)

8.3.4.1 કાર્યો :

(1) શેર ખરીદીને નાણાં પૂરા પાડે છે : નાણાકીય સંસ્થાઓ કંપનીઓની સ્થાપના વખતે તથા આધુનિકીકરણ કે વિસ્તરણ વખતે બહાર પાડેલ શેર ખરીદીને મદદ કરે છે. ઉપરાંત બાંહેધરી આપીને મદદ કરે છે.

(2) લોન આપીને નાણાં પૂરા પાડે છે : નાણાકીય સંસ્થાઓ ધંધાકીય એકમોને લાંબા ગાળાની તારણા લઈને લોન પૂરી પાડે છે. ઉપરાંત કેટલીક વખત વિશિષ્ટ સંજોગોમાં જરૂરિયાત હોય તો ધંધાકીય મિલકતો ઉપરાંત વ્યક્તિગત મિલકતો પણ તારણામાં લેવામાં આવે છે.

(3) તકનિકી સેવાની સીધી ચુકવણી દ્વારા મદદ : ધંધાકીય એકમોને કેટલીક વાર તકનિકી અને નિષ્ણાતોની સેવા મેળવવા માટે મોટી રકમનો ખર્ચ કરવો પડે છે. તે માટે કંપનીને સેવા ઉપલબ્ધ કરાવે છે અને તે અંગેની ચુકવણી નાણાકીય સંસ્થાઓ સીધેસીધી કંપની વતી જે-તે તકનિકી કંપનીને કરે છે.

(4) બાંહેધરી પૂરી પાડવી : ધંધાકીય એકમોના જામીન બનીને અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓને સલામતીની ખાતરી આપે છે. આમ પરોક્ષ રીતે કંપનીઓને નાણાં મેળવવામાં મદદ કરે છે.

(5) અન્ય સેવાઓ : નાણાકીય સંસ્થાઓ કંપનીની સ્થાપનામાં મદદ, બજાર-સંશોધન, વિદેશી બજારોની માહિતી જેવી સેવાઓ પણ આપે છે.

8.3.5 વ્યાપારી બેન્કો : ટૂંકા ગાળાની કાર્યશીલ મૂડી પૂરી પાડવામાં વ્યાપારી બેન્કોનું સ્થાન ઘણું મહત્વનું છે. દેશના વેપારીઓ કે ઉદ્યોગો પોતાની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત સંતોષવા મહદંશે વ્યાપારી બેન્કો પર આધાર રાખે છે. જાહેર જનતા પાસેથી સ્વીકારેલી થાપણોને વ્યાપારી બેન્કો ધંધાકીય એકમોને ધિરાણ કરે છે જેની મુખ્યત્વે ત્રણ રીતો છે : (1) લોન (2) કેશ-કેડિટ (3) ઓવરડ્રાફ્ટ.

8.3.5.1 લોન : વ્યાપારી બેન્કો લોન દ્વારા ધંધાદારી સંસ્થાઓને ધિરાણ આપે છે, જે બેન્કના નીતિનિયમો અનુસાર હોય છે. તે માટે ધંધાકીય એકમની નાણાકીય જરૂરિયાત, નાણાં પરત કરવાની શક્તિ, પાછલા વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તથા ધંધાની નફાકારકતા વગેરેની યોગ્ય ચકાસણી કરીને લોન આપે છે. લોન આપતી વખતે ધંધાકીય એકમની મિલકતો ગીરો રાખે છે. મંજૂર થયેલ લોનની રકમ પર નક્કી કરેલ દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. લોનની રકમ નક્કી કરેલ હપતામાં અથવા એક સાથે પરત કરી શકાય છે.

8.3.5.2 કેશ-કેડિટ (C.C.) : બેન્ક વેપારીઓ કે ઉદ્યોગોને ધંધાકીય જરૂરિયાત માટે માલસ્ટોક કે અંગત મિલકતોની જામીનગીરી પર જે રકમ મંજૂર કરે તેને કેશ-કેડિટ કહે છે.

ધંધાદારી એકમ જેટલા પ્રમાણમાં, જેટલા સમય માટે આ નાણાંનો ઉપયોગ કરે તેટલા પ્રમાણમાં નક્કી કરેલ દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે.

8.3.5.3 ઓવરડ્રાફ્ટ (O.D.) : બેન્ક વેપારી કે ધંધાદારી સંસ્થાના ચાલુ ખાતામાં સિલક હોય તેના કરતાં નક્કી કરેલ મર્યાદામાં વધુ રકમ ઉપાડવાની સગવડ આપે તેને બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ કહે છે.

વેપારી કે ધંધાદારી સંસ્થા પોતાની અંગત શાખ કે જામીનગીરી પર ઓવરડ્રાફ્ટ મેળવી શકે છે. ધંધાદારી એકમે જેટલા પ્રમાણમાં જેટલા સમય માટે આ નાણાંનો ઉપયોગ કર્યો હોય તેટલા પ્રમાણમાં નક્કી કરેલ દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે.

8.3.6 વેપારીશાખ (Trade Credit) અથવા ધંધાના લેણદારો : ધંધાકીય એકમોને કાચા માલની, તૈયાર માલની કે અન્ય સાધનસામગ્રીની જરૂરિયાત હોય છે. આવા સંજોગોમાં ઉત્પાદકો કે વેપારીઓ પાસેથી અમુક સમયની શાખ પર ખરીદી કરીને કાર્યશીલ મૂડી ઊભી કરે છે. આમ ધંધાના લેણદારો સીધી રીતે મૂડી પૂરી પાડતા નથી; પરંતુ માલ કે સેવા શાખ પર આપી પરોક્ષ રીતે મૂડીની જરૂરિયાત સંતોષે છે.

8.3.7 આંતરકંપની થાપણો (Inter Corporate Deposits) : સામાન્ય રીતે એક કંપની જ્યારે બીજી કંપનીને મૂડીની જરૂરિયાત હોય ત્યારે થાપણ સ્વરૂપે જે રકમ આપે તેને આંતરકંપની થાપણ કહેવાય. મોટા ભાગે આવા વ્યવહારો શાસક કંપની અને ગૌણ કંપની વચ્ચે અને એક જ જૂથ દ્વારા સંચાલિત જુદી જુદી કંપનીઓ વચ્ચે ઉદ્ભવે છે. વ્યાજનો દર અને મુદત કરાર દ્વારા નક્કી થાય છે. અન્ય પ્રાપ્તિસ્થાનો કરતાં સરળતાથી ધિરાણ મળી રહે છે.

8.3.8 માલિકીનાં ભંડોળ અને ઉછીનાં ભંડોળ વચ્ચેનો તફાવત

અનુક્રમ નંબર	તફાવતના મુદ્દા	માલિકીનાં ભંડોળ	ઉછીનાં ભંડોળ
(1)	અર્થ	શેરહોલ્ડરો દ્વારા રોકવામાં આવતાં નાણાંને માલિકીનાં ભંડોળ કહે છે.	નાણાંનાં અન્ય પ્રાપ્તિસ્થાનો પાસેથી ઉછીનાં નાણાંનું ધંધામાં રોકાણ કરે તેને ઉછીનાં ભંડોળ કહે છે.
(2)	પ્રાપ્તિસ્થાન	ઈક્વિટી શેર, નફાનું પુનઃરોકાણ, ઘસારા ભંડોળ તથા અનામતો દ્વારા મેળવી શકાય છે.	ડિબેન્યર, વ્યાપારી બેન્કો, નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા મેળવી શકાય છે.
(3)	વળતર	માલિકીનાં ભંડોળ ઉપર વળતર તરીકે રિવિડન્ડ મળે છે.	ઉછીનાં ભંડોળ પર વળતર તરીકે નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવાય છે.
(4)	વળતરનો દર	માલિકીનાં ભંડોળ પર વળતરનો દર અનિશ્ચિત હોય છે.	ઉછીનાં ભંડોળ પર વળતરનો દર નિશ્ચિત હોય છે.
(5)	મૂડી પરત	માલિકીની મૂડી સૌથી છેલ્લે પરત થાય છે.	ઉછીનાં ભંડોળ માલિકીનાં ભંડોળ પહેલાં પરત થાય છે.

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખ્યા ?

(1) ધંધાકીય મૂડીનો ખ્યાલ : હિસાબી નામાની દૃષ્ટિએ મૂડી એટલે ધંધાના માલિકોએ ધંધામાં રોકેલ રોકડ, માલ કે મિલકત. વાણિજ્યની દૃષ્ટિએ ધંધાના માલિકે ધંધામાં પોતે રોકેલી રકમ ઉપરાંત વિવિધ પ્રાપ્તિસ્થાનોમાંથી ઉછીની લીધેલી રકમનો સમાવેશ પણ મૂડીમાં થાય છે.

મૂડીની જરૂરિયાતને અસર કરતાં પરિબળો : (1) ધંધાની સ્થાપના માટે (2) સ્થિર મિલકતોની ખરીદી માટે (3) ચાલુ મિલકતો માટે (4) ધંધાના આધુનિકીકરણ અને વિસ્તરણ માટે (5) આકસ્મિક જરૂરિયાત માટે.

નાણાંનું મહત્વ : નાણું એ એવી ધરી છે કે જેની આસપાસ બધી જ આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ ઘૂમ્યા કરે છે. ધંધાકીય મૂડીને માનવશરીરના રક્ત સાથે સરખાવી શકાય. નાણાંની અછતને કારણે ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે.

(2) માલિકીનાં ભંડોળો :

ઈક્વિટી શેર : અર્થ : જે શેરને રિવિડન્ડ મેળવવાનો તથા મૂડી પરત મેળવવાનો હક સૌથી છેલ્લે મળતો હોય તેને ઈક્વિટી શેર કહે છે.

લાક્ષણિકતાઓ : (1) સાચા માલિકો (2) મત આપવાનો અધિકાર (3) રિવિડન્ડનો દર (4) નફા સાથે સંબંધ (5) સામાન્ય સભા (6) મૂડી પરત (7) વિસર્જન (8) લાયકાતના શેર (9) મૂડીલાભ (10) શેરની નોંધણી

ઈક્વિટી શેરના પ્રકાર : (A) સામાન્ય ઈક્વિટી શેર (B) સ્વેટ ઈક્વિટી શેર (C) અન્ય ઈક્વિટી શેર

(A) સામાન્ય ઈક્વિટી શેર : ખૂબ જ અગત્યના શેર. શેર બહાર પાડી મૂડી મેળવતી દરેક કંપનીએ શેર બહાર પાડવા ફરજિયાત છે. કંપનીના સાચા માલિકો છે, સાચું જોખમ ઉઠાવે છે. રિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે. સૌથી છેલ્લે મૂડી પરત મળે છે.

(B) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર : કંપની તેના સંચાલકો અને તેમની વિશિષ્ટ જ્ઞાન ધરાવતી વ્યક્તિઓને વટાવથી અથવા રોકડ સિવાયના અવેજથી જે શેર ફાળવે છે તેને સ્વેટ ઇક્વિટી શેર કહે છે.

(C) અન્ય ઇક્વિટી શેર : આ શેર બે પ્રકારના હોય છે જેમાં,

(1) મતાધિકાર સાથેના ઇક્વિટી શેર (2) રિવિડન્ડના સંબંધમાં જુદા-જુદા અધિકારો સાથે મતાધિકાર ધરાવતા ઇક્વિટી શેર.

પ્રેફરન્સ શેર : અર્થ : જે શેર પર કંપનીના નફામાંથી રિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક હોય તેમજ જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક હોય તેને પ્રેફરન્સ શેર અથવા પસંદગીના શેર કહે છે.

લાક્ષણિકતાઓ : (1) રિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક (2) માત્ર હિત સાથે સંકળાયેલ બાબતોમાં જ મતાધિકાર (3) સ્થિર, નિશ્ચિત આવક, મૂડીની સલામતી ઇચ્છતા રોકાણકારો વધુ પસંદ કરે છે. (4) બજારભાવ પ્રમાણમાં સ્થિર રહે છે. (5) જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. (6) ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો કરતાં પ્રથમ મૂડી પરત મળે છે.

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકાર : (1) 20 વર્ષ પહેલાં પરત કરી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેર. (2) 20 વર્ષ પછી પરત કરી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેર.

ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત :

મુદ્દા : (1) ફરજિયાત (2) રિવિડન્ડનો દર (3) અધિકાર (4) જોખમ (5) રોકાણકારો (6) બજારભાવ (7) મૂડીમાં વૃદ્ધિ.

રાખી મૂકેલ કમાણી અથવા નફાનું ધંધામાં પુનઃરોકાણ :

અર્થ : કંપની બધો જ નફો રિવિડન્ડ સ્વરૂપે વહેંચવાને બદલે તેનો અમુક ભાગ અનામત સ્વરૂપે રાખવામાં આવે છે. ભવિષ્યમાં જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે આ રાખી મૂકેલ કમાણીનું ધંધામાં પુનઃરોકાણ કરવામાં આવે છે.

ફાયદા : (1) મંદીના સમયમાં ઉપયોગી (2) ભાવિ યોજનાઓના અમલ માટે ઉપયોગી (3) નવી મિલકતો ખરીદવા માટે (4) સ્થિર રિવિડન્ડનીતિ (5) મિલકતો બોજ મુક્ત (6) ઉછીની મૂડી (7) મૂડી પડતરમાં ઘટાડો (8) માલિકીનું ભંડોળ

મર્યાદાઓ : (1) ઇજારાશાહીને પ્રોત્સાહન (2) સટ્ટાખોરીને ઉત્તેજન (3) આર્થિક રીતે નબળી અને નવી કંપનીઓ માટે મુશ્કેલ (4) નાના રોકાણકારોને લાભ નહિ.

(3) ઉછીનાં ભંડોળો :

રિબેન્ચર : વધારાની મૂડી મેળવવા બહાર પાડે છે, કંપનીનું દેવું છે. તે ખરીદનાર રિબેન્ચર હોલ્ડરો કહેવાય. તેઓ કંપનીના લેણદારો છે. નક્કી કરેલ દરે અને નિશ્ચિત સમયે વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે. મુદતના અંતે શરતો અનુસાર નાણાં પરત કરવામાં આવે છે. લાંબા ગાળા તેમજ મધ્યમ ગાળાની નાણાંની જરૂરિયાત માટે મહત્વનું પ્રાપ્તિસ્થાન.

લાક્ષણિકતાઓ : (1) કંપનીના લેણદારો (2) નિશ્ચિત દરે વ્યાજ (3) મિલકતો પર બોજ (4) જરૂરિયાત (5) શેરબજારમાં નોંધણી (6) નાણાં પરત (7) ચુકવણીમાં પ્રથમ પસંદગી.

રિબેન્ચરના પ્રકારો :

(1) સલામતીવાળાં રિબેન્ચર : કંપનીએ પોતાની મિલકતો ગીરો મૂકી નાણાં મેળવ્યા હોય તેવા રિબેન્ચરને સલામતીવાળાં રિબેન્ચર કહે છે.

(2) રૂપાંતરણીય રિબેન્ચર : આવાં રિબેન્ચરનું નિશ્ચિત સમયે શરતોને આધીન શેરમાં રૂપાંતર થઈ શકે છે.

(3) બિનરૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર : આવાં ડિબેન્ચરનું શેરમાં રૂપાંતર કરવામાં આવતું નથી, નાણાં પરત કરવામાં આવે છે.

બોન્ડ : લાંબા ગાળાની નાણાકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માટે ઉપયોગી, કંપની માટે ઉછીની મૂડી છે. કંપનીનું દેવું છે. બોન્ડ હોલ્ડરો કંપનીના લેણદારો કહેવાય. તેઓને નિશ્ચિત દરે અને સમયે વ્યાજ ચૂકવાય છે. બોન્ડ જે નામથી બહાર પાડ્યા હોય તે જ નામથી ઓળખાય છે. દા.ત., સરદાર સરોવર બોન્ડ.

તે સરકાર, મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન તથા કંપની દ્વારા બહાર પાડવામાં આવે છે. લાંબાગાળાની યોજના હાથ ધરવા બોન્ડ વધુ ઉપયોગી છે.

જાહેર થાપણો : કંપનીની ટૂંકા ગાળાની કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાત સંતોષવા જાહેર જનતા પાસેથી થાપણો સ્વીકારે છે. તે ઉછીની મૂડી તેમજ દેવું છે. રોકાણકારો કંપનીના લેણદારો છે. મુદત છ માસથી છત્રીસ માસની હોય છે. નક્કી કરેલ દરે અને શરતો પ્રમાણે વ્યાજ ચૂકવાય છે. પાકતી મુદતે શરતો પ્રમાણે નાણાં પરત કરવામાં આવે છે.

ફાયદા : (1) નાણાં મેળવવા સરળ (2) નાણાં મેળવવાનો ખર્ચ ઓછો (3) મિલકતો બોજ મુક્ત (4) વ્યાજ એ ખર્ચ છે (5) કાર્યશીલ મૂડી તરીકે ઉપયોગ.

મર્યાદાઓ : (1) અનિશ્ચિતતા (2) રોકાણકારોને જોખમ (3) સુખના સમયના સાથી (4) નવી અને આર્થિક રીતે નબળી કંપનીઓ માટે મુશ્કેલ.

નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા લોન : જાહેરક્ષેત્રે તથા ખાનગીક્ષેત્રે વેપારઉદ્યોગને લાંબા ગાળાની મૂડીની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા નાણાકીય સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી. આવી સંસ્થાઓ કેન્દ્ર સરકાર તથા રાજ્ય સરકાર દ્વારા સ્થાપવામાં આવી. જેવી કે, (1) ભારતીય ઔદ્યોગિક નાણાં નિગમ (IFCI) (2) ભારતીય ઔદ્યોગિક વિકાસ બેન્ક (IDBI) (3) ભારતીય ઔદ્યોગિક શાખ અને રોકાણ નિગમ (ICICI) (4) ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ (GSFC) (5) ગુજરાત ઔદ્યોગિક રોકાણ નિગમ (GIIC).

કાર્યો : (1) શેર ખરીદીને નાણાં પૂરા પાડે છે. (2) લોન આપીને નાણાં પૂરા પાડે છે. (3) તકનિકી સેવાની સીધી ચુકવણી દ્વારા મદદ (4) બાંહેધરી પૂરી પાડવી (5) અન્ય સેવાઓ.

વ્યાપારી બેન્કો : ટૂંકા ગાળાની કાર્યશીલ મૂડી પૂરી પાડે. જાહેર જનતા પાસેથી સ્વીકારેલી થાપણોને આ બેન્કો ધંધાકીય એકમોને ત્રણ રીતે ધિરાણ કરે છે : (1) લોન (2) કેશ-કેડિટ (3) ઓવરડ્રાફ્ટ.

(1) લોન : બેન્કના નીતિ-નિયમો અનુસાર ધંધાકીય એકમની યોગ્ય ચકાસણી કરી લોન આપે છે. મિલકતો ગીરો મૂકવી પડે છે. મંજૂર થયેલી લોનની રકમ પર નક્કી કરેલ દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. નક્કી કરેલ શરતો પ્રમાણે લોન પરત કરવી પડે છે.

(2) કેશ-કેડિટ : બેન્ક ધંધાકીય એકમના માલસ્ટોક કે અંગત મિલકતોની જામીનગીરી પર જે રકમ મંજૂર કરે તેને કેશકેડિટ કહે છે.

(3) ઓવરડ્રાફ્ટ : બેન્ક ધંધાકીય એકમના ચાલુ ખાતામાં સિલક હોય તેના કરતાં નક્કી કરેલ મર્યાદામાં વધુ રકમ ઉપાડવાની સગવડ આપે તેને બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ કહે છે.

આંતરકંપની થાપણો : એક કંપની જ્યારે બીજી કંપનીને મૂડીની જરૂરિયાત હોય ત્યારે થાપણ સ્વરૂપે જે રકમ આપે તેને આંતરકંપની થાપણ કહેવાય. આવા વ્યવહારો શાસક કંપની અને ગૌણ કંપની વચ્ચે ઉદ્ભવે છે. વ્યાજનો દર અને મુદત કરાર દ્વારા નક્કી થાય છે.

માલિકીનાં ભંડોળ અને ઉછીનાં ભંડોળ વચ્ચેનો તફાવત :

મુદ્દા : (1) અર્થ (2) પ્રાપ્તિસ્થાન (3) વળતર (4) વળતરનો દર (5) મૂડી પરત.

વેપારીશાખ : ઉત્પાદક કે વેપારીઓ પાસેથી અમુક સમયની શાખ પર કાચો માલ, તૈયાર માલ કે અન્ય સાધન-સામગ્રીની ખરીદી કરીને ટૂંકા ગાળા માટે કાર્યશીલ મૂડી ઊભી કરે છે, તેને વેપારીશાખ કહે છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

- (1) માલિકીના ભંડોળના સંદર્ભમાં નીચેનામાંથી કયું ભંડોળ સાચું નથી ?
(A) સામાન્ય ઇક્વિટીશેર (B) સ્વેટ ઇક્વિટીશેર (C) પ્રેફરન્સશેર (D) રિબેન્ચર
- (2) કંપનીના સાચા માલિકો કોણ કહેવાય ?
(A) ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર (B) પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર (C) રિબેન્ચર હોલ્ડર (D) બોન્ડ હોલ્ડર
- (3) કંપનીના સંચાલકોને કયા શેર વટાવથી અથવા રોકડના અવેજ સિવાય આપી શકાય ?
(A) સામાન્ય ઇક્વિટી શેર (B) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર (C) બોનસ શેર (D) હકના શેર
- (4) કંપનીના નફામાંથી સૌપ્રથમ રિવિડન્ડ મેળવવા કોણ હકદાર છે ?
(A) પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો (B) રિબેન્ચર હોલ્ડરો (C) ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો (D) લેણદારો
- (5) કંપનીના વિસર્જન સમયે સૌપ્રથમ કોને મૂડી પરત મળે છે ?
(A) પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને (B) સામાન્ય ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને
(C) સ્થાપકોને (D) રિબેન્ચર હોલ્ડરોને
- (6) કંપનીની કાયમી મિલકતોમાં રોકાયેલી મૂડીને કઈ મૂડી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?
(A) કાર્યશીલ મૂડી (B) ટૂંકા ગાળાની મૂડી (C) અસ્થિર મૂડી (D) સ્થિર મૂડી
- (7) રિબેન્ચર હોલ્ડરો એ કંપની માટે શું કહેવાય ?
(A) માલિકો (B) દેવાદારો (C) લેણદારો (D) પ્રવર્તકો
- (8) ધંધાકીય એકમ માટે લાંબા ગાળાની નાણાકીય જરૂરિયાત સંતોષવા માટેનું આંતરિક પ્રાપ્તિસ્થાન...
(A) સામાન્ય ઇક્વિટી શેર (B) પ્રેફરન્સ શેર (C) જાહેર થાપણો (D) નફાનું પુનઃરોકાણ
- (9) કઈ કંપનીઓ નફાનું પુનઃરોકાણ કરી શકે છે ?
(A) નવી સ્થપાતી કંપની (B) ચાલુ કંપની
(C) આર્થિક રીતે સધ્ધર કંપની (D) ખોટ કરતી કંપની
- (10) સરકાર લાંબા ગાળાની યોજનાઓ હાથ ધરવા માટે કેવી રીતે નાણાં મેળવે છે ?
(A) સામાન્ય ઇક્વિટી શેર દ્વારા (B) બોન્ડ દ્વારા
(C) રિબેન્ચર દ્વારા (D) જાહેર થાપણો દ્વારા
- (11) ટૂંકા ગાળા માટે કાર્યશીલ મૂડી મેળવવાનું યોગ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન...
(A) પ્રેફરન્સ શેર (B) બોન્ડ (C) નાણાકીય સંસ્થાઓ (D) વેપારીશાખ

જવાબ : (1) (D) (2) (A) (3) (B) (4) (A) (5) (D) (6) (D) (7) (C) (8) (D) (9) (C) (10) (B) (11) (D)

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) ધંધાના સાચા માલિકો કયા શેરહોલ્ડરો છે ?
- (2) કંપનીના નફામાંથી સૌપ્રથમ રિવિડન્ડ મેળવવાનો હક કોને છે ?
- (3) ઉછીની મૂડીનાં પ્રાપ્તિસ્થાનો જણાવો.
- (4) રૂપાંતરણીય રિબેન્ચર એટલે શું ?
- (5) નીચેની સંજ્ઞાઓ સમજાવો :
(1) IFCI (2) IDBI (3) ICICI (4) GSFC (5) GIIIC.
- (6) વ્યાપારી બેન્કની ધિરાણની મુખ્ય રીતો જણાવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) વાણિજ્યની દૃષ્ટિએ મૂડીનો ખ્યાલ આપો.
- (2) સામાન્ય ઇક્વિટી શેરને જોખમી શેર શા માટે કહે છે ?
- (3) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર કોને કહેવાય ?
- (4) પ્રેફરન્સ શેરને પસંદગીના શેર શા માટે કહે છે ?
- (5) પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો જણાવો.
- (6) બોન્ડ અને જાહેર થાપણો વચ્ચે મુખ્ય તફાવત શું છે ?
- (7) તરતો બોજ એટલે શું ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

- (1) સામાન્ય ઇક્વિટી શેરના ફાયદા અને મર્યાદાઓ જણાવો.
- (2) ઇક્વિટીશેર અને પ્રેફરન્સશેરનો તફાવત જણાવો.
- (3) વ્યાપારી બેન્કની ધિરાણની રીતો સમજાવો.
- (4) માલિકીનાં ભંડોળ અને ઉછીના ભંડોળનો તફાવત જણાવો.
- (5) ટૂંક નોંધ લખો :
(A) બોન્ડ (B) વેપારીશાખ (C) આંતરકંપની થાપણો
- (6) જાહેર થાપણો સુખના સમયના સાથી કહેવાય છે. - વિધાન સમજાવો.
- (7) નફાનું પુનઃરોકાણ બધી જ કંપનીઓ માટે શક્ય નથી. - વિધાન સમજાવો.

5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

- (1) મૂડીની જરૂરિયાત નક્કી કરતાં પરિબળો સમજાવો.
- (2) શેરની વ્યાખ્યા જણાવી સામાન્ય ઇક્વિટી શેરની લાક્ષણિકતાઓ સમજાવો.
- (3) પ્રેફરન્સ શેરનો અર્થ આપી તેની લાક્ષણિકતાઓ સમજાવો.
- (4) ડિબેન્ચરનો અર્થ આપી તેના પ્રકારોની સમજૂતી આપો.
- (5) નફાનું પુનઃરોકાણ એટલે શું ? તેના ફાયદા અને મર્યાદાઓ સમજાવો.
- (6) જાહેર થાપણો કોને કહેવાય ? તેના ફાયદા અને મર્યાદાઓ સમજાવો.
- (7) નાણાકીય સંસ્થાઓનાં કાર્યો સમજાવો.

પારિભાષિક શબ્દો

મૂડી	: Capital
મિલકત	: Asset
શેરમૂડી	: Share Capital
સ્થિર મૂડી	: Fixed Capital
કાર્યશીલ મૂડી (ચાલુ મૂડી)	: Working Capital
સામાન્ય ઇક્વિટી શેર	: Ordinary Equity Share

સ્વેટ ઇક્વિટી શેર	: Sweat Equity Share
પ્રેફરન્સ શેર	: Preference Share
પ્રવર્તકો	: Promoters
જોગવાઈ	: Provision
માલિકીનાં ભંડોળ	: Owner's Fund
નિયમનપત્ર	: Articles of Association
સામાન્ય સભા	: General Meeting
આવેદનપત્ર	: Memorandum of Association
ઠરાવ	: Resolution
કરાર	: Agreement
વટાવ	: Discount
બાંહેધરી	: Underwriting
વિસર્જન	: Liquidation
મૂડીવૃદ્ધિ	: Capital Growth
રોકાણકારો	: Investors
શેરહોલ્ડર	: Share Holder
ડિવિડન્ડ	: Dividend
ઉછીનાં ભંડોળ	: Borrowed Fund
ડિબેન્ચર	: Debenture
સલામતીવાળાં ડિબેન્ચર	: Secured Debenture
રૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર	: Convertible Debenture
બિનરૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર	: Non-Convertible Debenture
અંશતઃ રૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર	: Partial Convertible Debenture
સંપૂર્ણ રૂપાંતરણીય ડિબેન્ચર	: Fully Convertible Debenture
બોન્ડ	: Bond
જાહેર થાપણો	: Public Deposites
નાણાકીય સંસ્થાઓ	: Financial Institutions
વ્યાપારી બેન્ક	: Commercial Bank
લોન	: Loan
કેશ-ક્રેડિટ	: Cash Credit
ઓવરડ્રાફ્ટ	: Overdraft
વેપારીશાખ	: Trade Credit
આંતરકંપની થાપણો	: Inter Corporate Deposites

●